ئەفجینا لە سلێمانی

ئەنوەر قادر ڕەشید

کچە شازادەی (ئەسینا) لەسەر داواکاری (ئارتیمیس)ی خواوەندی جەنگەڵستان لەپێناوی وڵاتو نەتەوەکەیدا دەکرێ بەقوربانی (!) . (ئارتیمیس) داواکاری خوێنی ئەفجینایە بۆ هەڵکردنی (با) ، تاکەشتی‌یەکانی (ئەسینا) بەرەو تەروادە بجووڵێ بەنیازی هێرش بردن ، ئەم بەسەرهاتە بۆ یەکەمجار لە ئەلیادە (٩٠٠ – ٨٠٠ پ ز) ی هۆمیرۆس باس کراوە و پاشان ئەسخیلۆس (٥٢٥ – ٤٥٦ پ ز) لە شانۆگەری (ئۆریستا) دا [سێ شانۆگەری‌یە یەکتر تەواو دەکەن] باسی هەمان بەسەر هات کراوەو سۆفۆکلیس (٤٩٥ – ٤٠٥) لەشانۆگەری ئەلیکترا [خوشکی ئەفجینایە] هەمان بەسەر هات باس دەکا ، پاشان یۆرێپدیس (٤٨٠ – ٤٠٦ پ ز) لەدووشانۆگەریدا بەسەرهاتەکەی کردوە بە ڕووداوێکی سەرەکی‌و لە (ئەفجینا لە ئۆریس) و (ئەفجینا لە ئۆلیس) دا دیرشتوە و پاشان ڕاسین لەبەرگی نیوکلاسیدا بە ناوی (ئەفجینا) هەمان شانۆگەری نووسیوەو هەروەها (گۆتە) ش هەمان بابەتی کردوە بەشانۆگەری‌و پاشان هەرخوێنشی کردوویەتی بە ئۆپیرا . جا لێرەدا بە پێویستی دەزانم بەراوردێکی بەم بابەتە بکەین بە پێی مێژوو و لەسەر ڕوشنایی ژیانی کۆمەلایەتی ئەو سەردەمەی تیایدا نوسراوە چونکە وەك بلیخانۆف دەڵێ : (هونەر ئاوێنەی ژیانی کۆمەڵایەتی‌یە) کەواتە داهێنان زادەی کێشەی کۆمەڵایەتی‌یە لەبارو زرووفێکی تایبەتیدا بەپێی ڕادەی بیرکردنەوەو ئەو بەرەیەی هونەرمەند دەگرێتەخۆی وَ ئەمیش بەرگری لێ دەکا . بۆ ئەم مەبەستەش وای بەچاك دەزانم (زۆر بەکورتی) باسی ئەفجینا بکەین لەو تێکستە یۆنانیانەی باسمان کردن و مەبەستی نوسەرەکەیشی بەپێی قۆناغی مێژوویی خۆی شیکەینەوە . تێکستەکان هەموویان شانۆگەریین تەنیا (ئەلیادە)ی هۆمیرۆس نەبێ داستانە .

(جۆرج تۆمسن) لە (ئەسخیلۆس و ئەسینا) دا دەڵێ (داستان زادەی یاسای پادشایەتی‌یە و لەگەڵ هەرەس‌هێنانی ئەم یاسایە ئەویش رما) . جا لێرەدا پێویستە بزانین هۆمیرۆس لە چ کاتێکدا (ئەلیادە) و (ئۆدیسا)ی نووسیوە و بابەتەکانی لە چ قۆناغێك هەڵبژاردوە . ساڵانی نووسینی ئەلیادە و ئۆدیسا بە (٩٠٠ – ٨٠٠ پ . ز) دا دەنرێ . کاتێ مەترسی‌ی داگیرکردن رووی‌کردە یۆنان ، ناچار بوون هۆز و تیرەکان یەك‌کەون و هەموو لەژێر سایەی یەك یاسادا کۆببنەوە و سوپا ئامادە بکەن یاسای پادشایەتیش زادەی ئەم دیاردەیە بوو چونکە هەموو سوپایەك پێویستی بە فەرماندەیەکی سەرکردە هەیە بۆ ئەوەی پەرش‌و بڵاو نەبن و لە کاتی جەنگیشدا بتوانن هەموو پیلانەکان بە ریك‌وپێکی بەجێ بهێنن . هەر چەندە سەرەك هۆزو تیرەکانیش هەریەکەیان جی‌ی دیاری‌کراوی خۆیان هەبوو . پاشان ئەم یاسایە بە پی‌ی پێویست فەرماندەی تری قیادەیی‌و وەك پلەی پەیژە هەر یەکەی وەکو پادشا وابە لەچاو ئەوی خوار خۆیەوە . ئەمانەش بەپی‌ی پێویست هەر یەکەی پیاو (بەیت بێژ)ی تایبەتی‌ی خۆیان هەبووە کە بەشان و باهوویاندا هەڵبدا و باسی ئازایەتی‌و پاڵەوانی‌ی و جوامێریان بکات‌و ، بەتایبەتی ئەو چینەش (چینی ئۆرستۆکراتی‌ی عەسکری) لە کاروباری بەرهەم هێنان دوورکەوتەوەو بەهۆی داگیرکردن و کوشتارە وە بابەتی هونەری‌ی داگیرکرد . ئەمەش بووبە هۆی سەرهەڵدانی (داستان) . بەڵام لەژیانی هۆمیرۆسدا ئەم جەنگ‌و هێرش و داگیرکردنە کپ بووەوە و یاسای پادشایەتیش بەرەو هەرەس هێنان ملی‌نا (چونکە ئەم جۆرە یاسا عەسکەریانە ناتوانن لەکاتی ئاشتیدا خۆیان راگرن) . بەم شێوەیە کێشەیەکی پیرۆز سەرهەڵدەدا لەکاتێکدا کۆمەڵێك ئارەق دەرێژن و بەرهەم دەهێنن و چەند کەسێك دێنە سەر خوانی ئامادەکراو بەبەرهەمی ماندوبوون و ئارەقی ناوچەوانی ئەوانی تر رادەبوێرن . بۆیە دەبینین هۆمیرۆس لە ئەلیادەدا باسی جەنگەکانی رابوردوو دەکا کە داگیرکردنی (تەروادە) بە ساڵی ١١٨٤ پ . ز لەکاتێکدا سوپای یۆنانی دژی دوژمنێکی دەرەوە دەجەنگا . بۆیە دەبینین لە سروودی نۆیەمی (ئەلیادە) دا وەك تەواوکەری بەشێك بەداستانەکەو وەك کارەساتێکی لاوەکی باسی قوربانی‌ی (ئەفجینا) دەکاو هەموو داستانەکەش تەرخان‌کردوە بۆ باسی ئەخیل (ئەکلیز) و ئاگامەمنون و تواناو بەهرەی خۆی بەکارهێناوە بۆ باسی جەنگەکە (هەرچەندە رایەکی وا هەیە کە هۆمیرۆس ئەلیادە و ئۆدیسای کۆکردوەتەوەو بەڵگەشیان بۆ ئەم رایە ئەوەیە کە هۆمیرۆس مانای کۆکەرەوە دەگەیەنێ) . کاتێ باسی ئەفجینا دەکرێ زیاتر لەقوربانی‌یەکەدا رۆشنایی دەخاتە سەر جوامێری‌ی (ئەخیل) بەرامبەر ئەفجیناو کێشەی خودی ئاگامەمنون (باوکی ئەفجینا) لە نێوان خۆشەویستی‌ی کچەکەی‌و پێویستی‌ی سەرشانی وەك فەرماندەیەك بۆ بەرێ‌چوونی کەشتی‌یەکان ، خواوەندەکان داوای خوێن دەکەن ، داوای خوێنی ئەفجینا دەکەن ئەمیش وەکو یەکێ لە کۆمەڵ دژی دوژمنێکی دەرەوە دەجەنگێ و هەڵوێست دەسنیشان دەکا (لە قۆناغێکدا کە تاکەکەس بە تەواوی بەکۆمەڵەکەیەوە بەستراوە ، کێشەی چینایەتی ناوخۆ زۆر سەرەکی‌ی نابێ) . وەکو لۆکاشیش دەڵێ : (شیعرەکانی هۆمیرۆس باسی خەباتی کۆمەڵ دەکا بەوپەری تواناوە لەرێگەی پەیوەندی تاکەکەس و کۆمەڵەوە) . کەواتە ئەفجینا لە (ئەلیادە)ی هۆمیرۆسدا تەرخان‌کراوە بۆ پیاهەڵدانی پاڵەوانانی جەنگ و هۆمیرۆسیش وەك شاعیرێکی سەر بە چینی ئەرستۆکراتی بەسەر ئازایی و توانای جەنگ‌گێرانی باو و باپیرانی‌دا هەڵداوە و پاڵەوانانی شەری تەروادەی کردوە بە بابەتی نووسینەکانی وەك بەسەرکردنەوەو شانازیکردن بە رۆژانی رابوردووەوە .

پاش چەند سەدەیەك ئەسخیلۆس سەری هەڵداوە وەك ترازیدیا نووسێك شەری تەروادەی کردوە بە بابەت بۆ سی‌ێینەی (ئۆریستا) بەڵام بە شێوەیەکی‌تر .

ئەسخیلۆس لە کاتێکدا ژیاوە کە کۆمەڵ لە قۆناغێکی ئاڵۆز و پرووداو و بەرەو گۆررانێکی بناغەیی ملی ناوە . لە ساڵی (٥٢٥ پ . ز) چاوی هەڵهێناوە ، یاسای حوکمرەوایی تاکەکەسی بە چاوی خۆی دیوە و هەر بە چاوی خۆیشی رماندنی ئەم یاسایەو هاتنی یاسای دیموکراتی‌ی دیوەو لە جەنگی ماراسۆن (٤٩٠ پ . ز) و سالامیس (٤٨٠ پ . ز) هاوبەشی‌ی کردوە . جۆرج تۆمسن دەڵێ : (ئەسخیلۆس یەکێك‌بووە لەچینی دەرەبەگی ئەتیکی کۆن و نەریتی ئەم چینەی پەیرەوکردوەو ئەو پرسیارەی بەدرێژایی ژیانیشی دەیکرد ئەوە بوو : کۆمەڵگای هۆز و تیرەکان چۆن گۆررا بە شارستانی‌ی دیموکراتی) . کەواتە ئەسخیلۆس خۆی یەکێك بوو لەوانەی هاوبەشی‌ی هاتنەکایەی ئەو یاسایەیان کردبوو . هونەرمەندیش وەك ئەروندەڵ دەڵێ :

(هونەرمەند زادەی کات و شوێنی خۆیەتی) . بۆیە دەبینین خواوەندەکان و لەعنەتی خواوەندەکان بابەتی سەرەکی بووەو کەس نەیتوانیوە بەرەنگاری بێتەوە لەشانۆگەری‌یەکانیدا . بۆیە دەبینین ئەفجینا لای ئەسخیلۆس لەسەر داواکاری‌ی (ئارتیمیس)ی خواوەند دەکوژرێ و بەسەرهاتەکەش لەسەر

زمانی کۆرس دەگێڕێتەوەو کارەساتی ئاگامەمنوونیش پاش گەڕانەوەی لەجەنگ دەگێڕێتەوە بۆ لەعنەتی خواوەندەکان (چونکە پەرستگاکانی تەروادەیان تالاَن کردووە). کەواتە پاڵەوانەکانی ئەسخیلۆس چارەنووسی خۆیان دەزانن و دەستەوسانن بەرامبەر ئەو چارەنووسە چونکە لە خواوەندەکانەوەیە.

پاشان سۆفۆکلیس لە کاتێکدا چاوی هەڵهێناوە کە کۆمەڵ کێشەیەکی چینایەتی تیا دەرکەوتووەو یاسای دیموکراتی بوە بە کۆت و زنجیر لە پێی زوربەی هاولاَتیاندا. کاتێ ژمارەی کۆیلەکان لە پەرەسەندنابوو (پاش ئەوەی هەندێ شوێن داگیر کراو دیلەکانی ئەو جەنگانە کران بەکۆیلە، کاری سەربەستەکان بەرەوکزیی ڕۆیشت چونکە زوربەی کرێکاری بەشانی کۆیلەکان دەکران، بۆیە ناچاربوون ئەو بێ ئیش و کارانە بژێن و ئەو کارە گرانەش بخەنە سەرشانی ئەو شوێنانەی داگیریان کردبوو. لێرەدا دەبینین چینی چەوسێنەر ئەمەی بەهەل زانی و تەنانەت هەق هەڵبژاردنیشی لە هەژارەکان سەندەوەو مانای دیموکراتی بە تەواوی گۆڕرا. سۆفۆکلیسیش وەك یەکێکی سەر بە چینی ئەرستۆکراتی بەرگریی لەچینەکەی خۆی دەکرد و دەبینین جارێکی‌تر پەنای بردەوە بەر پاڵەوانانی (ئەو پاڵەوانانەی چارەنووسی خۆیان دەزانن بەلاَم بەردەوام هەوڵیانداوە و تا ئەنجام لەگەڵ چارەنووسی خۆیاندا کێش دەکەن) بۆیە دەبینین لە شانۆگەریی (ئەلیکترا) دا باسی خوشکی ئەفجینا دەکا و باسی هەولێ ئەم کیژە دەکا دژی کلیمنتسترای دایکی و (ئۆجیست) ی باوەپیارەی، پاش ئەوەی ئاگامەمنوونی باوکی دەکوژن. لێرەدا ئەلیکترا سەر بۆ ئەو کەسانە دانانەوێنێ کە باوکیان کوشتوە، بەڵکو خۆی بەستوەتەوە بە هیوای گەڕانەوەی (ئۆریستیس)ی برای کە تۆڵەی باوکی بکاتەوە. بەڵێ لەناخی‌یەوە بەرگری لەبیروباوەڕی خۆی دەکا و بەرگەی ئێش و ئازارو ئەشکەنجە دەگرێ (کاراکتەرەکانی سۆفۆکلیس ئەرکی سەرشانی خۆیان بەجێ دەهێنن لە کاتێکدا کە ناچارن ڕازی‌بن بە زوڵڵەی ڕۆژگار. ئازایانە بەرەو ڕووی چارەنووسیان دەبنەوە بەلاَم ناتوانن لەدەستی ڕابکەن). کەواتە سۆفۆکلیس پاڵەوان دێنێتە کایەو بەرەو ڕووی چارەنووسیان دەکاتەوە. لای سۆفۆکلیس سنووری شانۆ بەرینترەو کەمتر دەستیی پەرستگاو جێ‌پەنجەی (دیترامپ)ی سەر بە کۆمەڵگا نهێنی‌یە ئایینی‌یەکانی پێوە دیارە و دەبینین دەوری کۆرس تا ڕادەیەك کەم دەبێتەوە و ژمارەی ئەکتەریش لە دوانەوە دەبێ بەسێ.

پاشان یۆرپێدیس هاتە مەیدانی شانۆ و وەك نووسەرێکی تراژیدیای بەتوانا خۆی چەسپاند و بووبە دوا کەڵە شاعیر تراژیدیای گریك. ئەمیان لە دوو نووسەرەکەی تر جیاوازبوو. ئەمیان لە چینێکی هەژار بوو، تێکەلاَوی ئەو چینە بوو، بۆیە لە هەندێ لەو سنوورە لایدا کە بۆ تراژیدیای بەر لە خۆی کێشرابوو. وەك شالدون چینی دەڵێ(... **پاشان یۆرپێدیس هات و شۆڕشێکی لە درامای کۆمەڵدا گێڕا. تاکە مرۆڤ هێنایە کایەوە لە جیاتی دەمامکەکانی کۆمەڵ.**). لەبارەی یۆرپێدیسەوە زۆر وتراوە و بەرهەمەکانیشی شایەتن کە مرۆڤ خولیای سەرەکیی بوە، بۆیە لەگەلەوە نزیك بوە (**یۆرپێدیس لە لایەنی گەلەوە لە کۆتایی ژیانی و پاش مردنی، خۆشەویسترین شاعیری گەل بوە.**). ئەم شاعیرە لەزوربەی بەرهەمەکانی ئەریستۆفانیسی (شاعیری کۆمێدیا) هاوچەرخی خۆی باسی کراوە. (ئەریستۆفانیس دەوری سی‌ی سالێك لە یۆرپێدیس منالتر بوە بەلاَم ژیانیان لەیەك قۆناغی کۆمەلاَیەتیدا بووە) دەبینین لەشانۆگەریی (**ئەرخانی‌یەکان**) و (**بۆقەکان**) و (**دادگای ئافرەتان**) و (**ڕێکەوتن**)دا یوپیدیس باسکراوە. گاڵتە بەکاراکتەری شانۆگەری‌یەکانی یۆرپێدیس دەکا و دەڵێ گوایە هەموویان شەل و کوێر و پیر و نەخۆشن وەکو کچی بچکۆلە لەشانۆگەری ڕیکەوتندا بە تروجایۆس دەڵێ: (ئاگات لە خۆت بێ لە ئاسماندا بەر هیچ نەکەوی ە هەر لێکەوتە بوویت یۆرپێدیس دەتکات بە پاڵەوانی تراژیدیایەك.). بەلاَم لەگەڵ ئەوەشدا نەیتوانیوە ئەوەش بشارێتەوە کە چەند یۆرپێدیسی بە دڵ بوە و چەند ڕێزی لێ گرتوە هەر وەك لە هەمان شانۆگەیدا لەسەر زمانی ترۆجابۆسیدا دەڵێ: (بۆنی خوای خۆشەویست باسی لەزەتی میوەی شیرین و بۆن و بەرامەی جەژن و نەریتی دایونیزیا و شیعری سۆفۆکلیس و ڕستەی یۆرپێدیس دەکا). هەرچی چۆنێك بێت یۆرپێدیس بۆ سەردەمی خۆی نووسیوە و لە مرۆڤ دوواوە بۆیە دەبینین لە کارەساتی ئەفجینا قوربانی‌یەکە دەبێ بە بابەت، بەلاَم لەسەر بناغەی کاراکتەرەکان بنیادی ناوە. کلیمنتسترای دایك تەنیا بیر لەخۆی دەکاتەوەو هەموو هەوڵێکی بۆ تۆڵە سەندنە، هەروەها ئاگامنوون دەکەوێتە گێژاوی هەڵبژاردنێکی دژوارەوە لە نێوان پەسەندکردن و بەجێ هێنانی داواکاری ئارتیمیس خواوەند و خۆشەویستیی ئەفجینای کچی (لێرەدا بابەتی ئەفجینا و ئوسلووبی یۆرپێدیس لە ئەسخیلۆس و سۆفۆکلیس جیا دەکرێتەوە) مەسەلەی کوشتنی ئەفجینا لەلایەن خواوەندەکانەوە بڕیار نەدراوە و چارەنووسی ئەفجینا بە دەست خواوەندەکانەوە

نی‌یه ، بەڵکو هەڵبژاردنی چارەنووسەکە وا لەدەست ئاگامەمنوونی باوکیدا . کەواتە ئاگامەمنون بۆی هەیە کچەکەی بکات بە قوربانی‌ی و دەتوانیٚ لەمردنیش رزگاری بکا . کێشەکەش لەسەر ئەو بناغەیە بنیاد دەنریٚ **لە نێوان مرۆڤ و مرۆڤدا** (نەك مرۆڤ وچارەنووسێك کە خواوەندەکان لەسەرەتاوە دەسنیشانیان کردبێت) . ئاگامەمنون نایەویٚ بریاری کوشتنی ئەفجینا بدات ، بەڵام کاتیٚ بریار دەدا لەبەر ئەوە نی‌یە وڵاتەکەی زۆر خۆش دەویٚ یان بیەویٚ پاریزگاری و بەرگری لە نیشتمانەکەی بکا ، بەڵکو لەترسی ئەوەیە نەك سوپاکەی لی‌ی هەڵگەرێنەوە و خەڵکەکەش وای دانێن شایستەی ئەوە نی‌یە بکریٚ بە پادشا و سەرەك فەرماندەی سوپا . کەواتە لە پایەو کورسی‌یەکەی خۆی دەترسیٚ نەك لەدەستی‌ی بچیٚ . بۆیە دەنێریٚ بەشوێن ئەفجینادا بەو ناوەوەی گوایە لە (ئەکلیز)ی مارە دەکا ، لەملاشەوە ئەفجینا بەو پەری بەختیاری‌یەوە بەرگی بووکی‌ی دەپۆشیٚ دیٚ بۆ ئۆلیس بەو نیازەی بەهاوسەری ژیانی شادبیٚ ، بەڵام کاتیٚ دەگاتە ئۆلیس ئەو هەواڵە ترسناك و جەرگ‌برە دەبیستیٚ . وەکو دەزانین ئەفجینا کچە گەورەی ئاگامەمنوونە لە کلیمنسترا (کلیمنتستراش کێشەریەکی کۆن و رق‌وکینەیەکی کۆنی لەگەڵ ئاگامەمنوون هەیە .) ئاگامەمنوون دەیەویٚ جەرگی کلیمنتسترا ببریٚ و جارێکی تریش جەرگی بسووتێنێتەوە (جاری پێشوو کۆرپەکەی لە باوەشیدا دەرهێناوە و داوێنی بە تاوێرە بەردداو کوشتوویەتی) وا ئەمجارەش خوێنی کچە گەورەکەی دەرێژیٚ (ئەفجینای کچی هەردووکیان) . کێشە دەست پیٚ دەکا ئاگا مەمنوون لەگەڵ ناخی خۆی و لەگەڵ سوپاکەی دەوروپشتی‌و لەگەڵ کلیمنتسترا و لەگەڵ ئەفجینا و تەنانەت لەگەڵ (ئەکلیز)ی فەرماندەش .

ئەم کارەساتەش لەسەر خواستی (ئارتیمیس)ی خواوەندی جەنگەڵستانە . داوای خوێنی ئەفجینا دەکا بۆ ئەوەی (با) هەڵکاو کەشتی‌یەکانی سوپا بکەونە ریٚ بەرەو (**تەروادە**) . ئەم کێشەیە بەردەوامە تا ئەفجینا کۆتایی پیٚ دێنیٚ بەوەی ئامادەیە گیانی خۆی بەخت بکا لە ری‌ی نیشتماندا و سوورە لەسەر ئەوەی خوێنی خۆی لەسەر قەسانجانەی پەرستگا برێژیٚ و خواستی (ئارتیمیس)ی خواوەند بەجیٚ بهێنیٚ . لێرەدا جارێکی‌تر ئوسلووبی تایبەتی یۆرپێدیس دەبینین بەروودانی (موعجیزە)یەك لە کۆتاییدا ، ئەویش بە هەڵبرینی ئەفجینا بۆ ئاسمان لەلایەن خواوەندەکانەوە و سەربرینی ئاسکێك لە پەرستگا لە جیاتی ئەفجینا . ئەگەر بەوردی بروانینە کۆتایی ئەم تراژیدیایە دەبنین ژیانی ئەفجینا (**وەك مرۆڤێك**) گرنگەبەلای یۆرپێدیسەوە بۆیە نایەویٚ بکوژریٚ و لەو کۆتایی‌یە جەرگ برە رزگاری دەکا . ئەم کارەش .بۆ یۆرپێدیس سەری گرتوە چونکە لەو قۆناغەدا چاوەری‌ی موجیزەیەك کراوە کە کۆمەڵ لە کۆت وزنجیری ئەو یاسا هەرەس هێناوە رزگاربکا . (بەڵام دەبنین لای **راسین** لەشانۆگەری ئەفجینادا کۆتایی بە موجیزە نایەت چونکە لەو قۆناغەی ئەفجینای راسین تیانوسراوە ١٦٧٤ ز . دانیشتوانی فەرەنسا باوەریان بەوجۆرە موجیزانە نەبووە بۆیە بەر لە کوشتنی ئەفجینا بۆیان دەردەکەویٚ کە هێلانە (ئەو ئافرەتەی فرێنراوە و بوە بەهوی جەنگی تەروادە) کچێکی لە مێردە تازەکەی بوە و ناوی ناوە ئەفجیناو خواوەندی جەنگلستانیش خوێنی ئەو ئەفجینایەی داوا کردوە ، بەم جۆرە ئەکلیز و ئەفجینا و ئاگامەمنوون و کلیمنتسترا بەیەك شاد دەبنەوە و ئەفجینای کچی هیلانە دەکریٚ بە قوربانی) بەمجۆرە دەبینین یۆرپێدیس بەراستی‌ی نزیکترین تراژیدیا نووسی رێبازی کلاسی‌ی کۆنە لە بینەری ئەمرۆوە .

دەروانین (ئەفجینا لە ئۆلیس) مەرجە بناغەیی‌یەکانی رێبازی کلاسی‌ی لای نەداوە و وەك بابەتیش بەپی‌ی ئەو قۆناغەی یۆرپێدیس تیایدا ژیاوە و ژیانی کۆمەڵگای ئەوکاتە بابەتی هاوچەرخ بووە و بەرگری لە زۆرترین بەشی کومەڵ کردوە و بابەتەکەی لە واقیعی ئەوکاتەوە نزیك بووە مانای لاسایی کردنەوەی واقیع بووە و هەر لەو سنوورەدا بووە کە **ئەریستۆ** پاشان خستی‌یە قاڵبی لێکۆڵینەوە و دەلیٚ **لاسایی کردنەوەی واقیع** (محاکاتی واقیع) ئەوەیە باسی رووداوێك بکریٚ رووی دابیٚ یان لە کات و شوێنێکی دیاری کراودا رووبدا .

دەبینین رووداوی سەرەکی‌ی کێشەی بناغەیی‌یە و هیچ کێشەیەکی لاوەکی لە مەسەلە بنەرەتی‌یەکە کەم ناکاتەوە مانای کێشەی لاوەکیش لە خزمەتی کێشە سەرەکی‌یەکە دایە . هەروەها مادەی **کۆمیدی** هیچ تیادا نی‌یە و رووداو و بینراوی کوشتار و سەربرین ئازاردان لەسەر شانۆ نابینریٚ .پاشان یەکسانی‌ی کات وشوێنی تیادایە . رووداوەکە لەیەك شوێندا باس دەکریٚ و لە هەمان شوێندا دەگێردرێتەوە و رووداو ناچێتە هیچ جی‌یەکی تر . ئەوەی لە دەرەوەی شوێنەکەش رووبدات پیشان نادریٚ بەڵکو دەگێردرێتەوە لەلایەن کۆرس‌و کاراکتەرەکانەوە هەروەها کارەساتەکەش لە بیست و چوار سات تێپەر ناکات . هەروەها مەسەلەی سەرەتا و ناوەراست‌و کۆتایی لە کێشەکەدا راچاوکراوە . لەلایەکی ترەوە کورس دەوری خوی دەبینیٚ هەرچەندە لای یۆرپێدیس دەوری کەمترە

ە کۆرسی تراژیدیا نووسەکانی تر لەگەڵ ئەوەشدا هەر دەوری خۆی ماوە .

لایەنی هونەری‌ی

کاتێ باسی شانۆگەری‌ی ئەفجینا دەکەین پێویستە بەشێوەیەکی تایبەتی باسی بکەین ، چونکە لە لایەکەوە بەرهەمەکە بەرهەمێکی ئەکادیمی‌یەو لە پەیمانگای هونەرە جوانەکاندا دەخوێنرێ وەك نموونەیەك لە شانۆی کلاسی‌ی کۆنو ، لەلایەکی تریشەوە بۆ جەماوەرێکی تایبەتی پێشکەش دەکرێ وەك بەرهەمێکی هونەری‌ی **(تاك لایەن)** مامەڵەی لەگەڵ دەکرێ (هەرچەندە جێ پەنجەی دەرهێنەر لەسەر ڕووداوەکان دیار دەبێ) . هەرچۆنێك بێت **(ئەحمەد سالار)ی** هونەرمەند خۆی لە قەرەی بەرهەمێك داوە کەم هونەرمەند دەتوانێ لی‌ی نزیك بکەوێتەوە .

ئەفجینا لە ئۆلیس)وەك مەنهەجێکی دیاری‌کراوی پەیمانگا هەڵبژێرراوە و یۆرپیدیسیش نزیکترین تراژیدی نووسی گریکە لە بینەری هاوچەرخەوە ، جیاوازیشی لەگەڵ هاوچەرخەکانی خۆی ئەوە بووە کارکتەرەکانی لە ناوجەرگەی گەلەوە لە خەڵکی ئاسایی هەڵبژاردوە و وەکو وتراوە **(ئەسخیلۆس لەسەر خواوەندەکانی نوسیوە و سۆفۆکلیس لەسەر پاڵەوانان و یۆرپیدیس (سەر مرۆڤ)** . هەروەها وتراوە **(من شیعری ئەسخیلۆس بەخوێنمەوە و یۆرپیدیس دەبینم)** . کەواتە یۆرپیدیس نزیك بووە لە گەلەوەو زانیویەتی چۆن بابەتەکانی لە نزیك گەلەوە هەڵدەبژێرێ . لێرەدا جۆری دەرهێنانیش دەگۆڕێ . چونکە کاراکتەرەکان خەڵکی ئاسایین ، لەبەر ئەوە پێویست بە دەمامك‌و دەنگی قەبەو پێلاوی بەرزناکا . پێویست بە زمانی ئەدەبی تایبەتی‌ی ناکات لە خەڵکی ئاسایی جیا بکاتەوە . هەروەها لە نهێنی‌یە ئایینی‌یەکانەوە دوورکەوتووەتەوە بۆیە دەوری کۆرس بەشێوەی ئەسخیلۆس و تەنانەت سۆفۆکلیسیش نامێنێ و کەمتر دەبێتەوە چونکە پێویست بە ڕوونکرنەوەی ڕەمز و نهێنی ناکات و بابەت بابەتی کۆمەڵگا ئایینی‌یەکانی نی‌یە بەڵکو گیروگرفت و بابەتی ئاسایی‌یە لەناو کۆمەڵدا .

لێرەدا دەمەوێ ئەوڕاستی‌یە بڵێم کە تراژیدیای گریکی کۆن تا نەخوێنرێتەوە نازانرێ کە بەرهەمهێنان خستنە سەرشانۆی چەند کارێکی قورس و ئاڵۆزە بۆ شانۆی هاوچەرخ وکارکردنەسەر بینەری ئەمرۆ چونکە هەموو دەزانین (ئەفجینا لە ئۆلیس)دووهەزار و چوارسەد ساڵ لەمەوبەر نوسراوە و ڕێبازی کلاسی‌ی کۆنیش جۆرە سنوورو بناغەی بۆ دەسنیشان کراوە لەگەڵ کات و شوێنی بەرهەمەکەدا بگونجێ .لەگەڵ نەریت و بەپی‌ی جوری ژیانی کۆمەڵگای ئەوکاتە . بۆیە دەبینین لە سی‌کەس زیاتر نابێ لە دەمەتەقێدا لەیەك کاتدا هاوبەش‌ی بکەن ، ئەمەش وای کردوە کە دەمەتەقێکان زور دوور و درێژبن ، تەنانەت لەکاتی خوێندنەوەشدا خوێنەر لی‌ی بێزار دەبێ چجای بینینی‌ی لەسەر شانۆ . لەگەڵ ئەوەشدا (ئەحمەد سالار) شێوە ئیقاعێکی دۆزیبووەوە بۆ ئیلقا و هەڵس وکەوتی ئەکتەرەکان بەو پەڕی ئاسایی و ساکاری دەمەتەقێکان دەبیستران ، نەك هەر بینەری بێزار نەدەکرد ، بەڵکو کارێکی وای کردبرو بینەر نەیدەویست تەنیا یەك وشەی لە دەمەتەقێکان لەکیس بچێ و ئەم کارە قەشەنگەش هۆڵی شانۆکەی وا بێ دەنگ کردبوو هەر بینەرە وابزانێ خۆی بەتەنیا دانیشتوە و تەماشای بەسەرهاتێکی خۆی دەکات و بیرەوەری‌یەکی کۆنی خۆی بەبیر دەهێنێتەوە . لێرەدا نابێ ئەوەش لەیادبکەین کە ئەکتەرەکانی هەموویان قوتابین لە پەیمانگا و تاقیکرنەوەی هونەری‌یان نی‌یە لەگەڵ ئەوەشدا ئەحمەد سالاری هونەرمەند هەموو بەرهرەو توانای شارراوەیانی تەقاندبووەوە و بەشێوەیەکی زور سادەوساکار و نەرم دەورەکانیان دەدی .

بە ئاشکرا دیارە کە ئەحمەد سالار بەرهەمێکی کلاسی‌ی کۆنی (وەك دەقێك) هێناوە و لەروانگەیەکی هاوچەرخەوە تی‌ی روانیوەو نەیویستووە کت‌ومت وەك گریکی کۆن پێشکەشی بکا ، ئەمەشیان دەگەڕێتەوە بۆ هەندێ هۆی کۆمەڵایەتی (جۆری ژیان و پەیوەندی کۆمەڵایەتی) ر سایکۆلۆژی‌ی بینەری ئەمرۆ و گۆڕرانی هەیکەلی شانۆ و پەیدابوونی هۆڵ و بینین لە دیواری چوارەمەوە . ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ جۆری شانۆی گریك دەبنیین بەشێوەیەکی خڕ دروست کراوە و بینەریش لە سی‌لاوە بەدەوروپشتیا لەسەر پلیکانە دانیشتوون و ئۆرکیستراو سەکۆی قوربانیش لە ناوەاستدا بوە ، ڕووناکی لەتیشکی ڕۆژەوە وەرگیراوە و مەیدانی شانۆ سەری نەگیراوە . ئەمە وای کردوە کە پێشکەشکردنی ئەو تراژیدیایانە بەشێوەیەك بێت مۆرکی ئایین و میهرەجانە میللی‌یە ئایینی‌یەکانی پێوە بێت . ئەم کارەش لەهۆڵی شانۆی ئێستادا ئەنجام نادرێ . بۆیە ئەحمەد سالار پەنای بردوەتە بەر خەیاڵی هونەرمەندانەو بەهرەی شاعیرانەی خۆی بۆ تەفسیری شانۆگەری‌یەکەو بەهۆی ئیقاعێکی هارمۆنی‌ی زانایانەو لە روانگەیەکی هاوچەرخەوە بەتەواوی توانیبووی بەرهەمەکە لە

بینەری ئەم سەردەمە نزیك بكات وە . بەتایبەتی بەهۆی هەڵس‌وكەوت و جوولاندنی كۆرس و ئەكتەرەكانەوە ، هەرگیز هەست بەوە نەدەكرا شانۆ چۆڵ بێ تەنانەت لەو كاتانەشدا كە تەنیا كەسێك لەسەر شانۆ بوو چونكە لەبەرهەمەكەدا بایەخی دابوو بە تەرازووی شانۆ و هەوڵی تەواوی دابوو شانۆ لەبەر چاوی بینەر لاسەنگ نەبێ و بینەر لەگەڵ رووداو و هەڵوێستەكاندا بژی . دەبینین كاتێ ئەكتەرێك دەبوا ، بەرامبەرەكەی هەڵس‌وكەوتێكی ئەوتۆی نەدەكرد سەرنجی بینەر رابكێشێ و لە رووداوەكەی دوور بخاتەوە ، هەروەها سەری خۆی قاڵ نەكردوە بەشتی لاوەكی و زیادەوە لەسەر شانۆ . بەڵكو بەشێوەیەكی هونەری و بەوپەری سادەیی گەیشتوەتە مەبەست مەسەلەی **كاتارسیس** (خاوێن كردنەوە) لە رێی **بەزەیی** و **ترسەوە** زۆر مەسەلەیەكی بنەرەتی‌یە لە تراژیدیای كلاسیدا . ئەم مەبەستەش لای ئەحمەد سەلار راچاوكرابور ، بەئاشكرا كارەحاتی ئاگاممنون و ئەفجینا گەورەكرابوو بەشێوەیك كار بكاتە سەر هەست و سۆزی بینەر و بەزەیی پیایاندا بێت وە و لەو جۆرە كارەساتانە بترسێ و بەم شێوەیە گیروگرفت‌و كارەساتی رۆژانەی خۆی لا بچووك ببێتەوە . ئەمەش كارێكی ئاسان نی‌یە لە شانۆی هاوچەرخدا بۆ بینەری ئەمرۆ بە هۆی بابەتێكی كۆنەوە .

كۆرس خۆی لە خۆیدا لای یۆرپێدیس بایەخی كەم بووەتەوە ئەگەر لەگەڵ ئەسخیلۆس و سۆفۆكلیس بەراوردی بكەین) و ئەو دەورە سەرەكی‌یە نابینێ كە بۆی دەسنیشان كراوە بۆیە دەبینین ئەحمەد سالار بەوپەری تواناوە تەشكیلاتی لێ دروست كردوە و لە زور هەڵوێست و بیزاودا كراون بە تەواوكەری دیكۆر تا هێڵی رووداوەكە لای بینەر تێك نەچێ‌و لەسەر یەك وەتیرە بروا . هەر وەكو وتمان لە هۆڵی شانۆی ئێستادا ناتوانرێ تراژیدیای كلاسی‌ی كۆن وەكو خۆی پێشكەش بكرێ ، چونكە ئۆركیستراو سەكۆی قوربالی‌ی (مذبح) لە شانۆی ئەمرۆدا ساز ناكرێ بەو ئاسانی‌یە .

بەلام بەگشتی‌ی بەهۆی دەقەكەوە بەهۆی هەڵس وكەوتی كلاسی‌ی ئەكتەرەكانەوە (هەڵس وكەوت لە شانۆی كلاسیدا موبالەغەی تەواوی پێوەیە) توانیبووی بەتەواوی شانۆی كلاسی‌ی پێشكەش بكا و مەرجە سەرەكی و بناغەیی‌یەكانی بە بینەر بهەسێنێ .

ئەگەر بە ووردی بڕوانینە ئەكتەرەكان دەبینین شوین پەنجەی ئەحمەد سالاریان پێوە دیارە . ئەمەش لەم بەرهەمەدا بەكەك وكووری دانانرێ چونكە ئەكتەرەكان هەموویان قوتابی پەیمانگاو تاقیكردنەوەیەكی ئەوتۆیان نی‌یە كە بتوانن بێ یارمەتی جێ پێی خۆیان بكەنەوە لەگەڵ ئەوەشدا داهێنانێكی ئاشكرا لەدەورەكانیاندا دیاربوو بەشێوەیەك كەكەم لەرە چاكتر چاوەروان دەكرا . لەنگی لەدەوری هیچیانیا بەدی ن دەكرا .

بۆنموونە كلیمنتسترا (نەرمین قادر) لەدەورەكەیدا سەلماندی كە بەرلەخۆی هیچ ئافرەتێكی كورد نەیتوانیوە لەسەر شانو بەو توانای دەنگ‌و لەشەو بەو شێوە قەشەنگە دەور ببینێ بەتایبەتی ئەو دەورە ئالۆزە قورسە كەجارێ پەنا دەباتە بەر هەرەشەو جارێك پارانەوەو جارێ پاكانە و جارێ زەردەنەنەو جارێ فرمێسك لەگەڵ ئەوەشدا بەشێوەیەك دەورەكەی دەدی كە بەراستی ئومێدی پاشە رۆژێكی زۆر رۆشن‌و پرشنگداری لێدەكری . پێشرەو عەباس (مینالاوس) ئەمیش لە چەند هەڵوێستێكی ووردا توانایی خۆی سەلماند ئەوەی لەسەرشانی بەوپ ری تواناو رێك‌وپێكی‌یەوە بەجێی هێنا . هەروەها ئاراس طیب (ئاگاممنون) وەكو ئەوانی تر دەورەكەی خۆی بەتەواوی دی تەنیا دەنگی نەبێ ، ئەویش نەك خراپ بوو بەلام بەتەواوی ووشەكانی لەیەك جیا نەدەكرانەوە و دانی تەواوی پیا نەدەنان بەتایبەتی سەرەتایی شانۆگەرەیەكەش بەگفت‌وگۆی . ئەو دەست پێدەكاو بینەر هیچ لە شەنۆگەری‌یەكە نازانێ بۆیە پێویست بور ئیلتای لەوە بەهێز ترو روونتر بوایە چونكە حەرەتایی شانۆگەری پێویستی‌ی بە هەوڵ‌و تەقەلای زۆر زۆرە ، ئەمەش مانای ئەوە نی‌یە –ئاراس)سەر نەكەوتێ لەدەورەكەیدا بەڵكو بە پێچەوالەوە دەورەكەی خۆی زۆر بەرێك وپێكی دی و جێ‌پێی خۆی لە شانۆی كوردیدا كردوە تەنیا ئەوەندە هەیە ئەگ ر ئەو تۆزە لاوازیەش چارەسەر بكردایە ئەوە ئیتر دەورەكەی تەواو ناپاب دەبوو . هەروەها شەفیق حەمەو لەدەوری ئەكلید (ئەخیل)دا بە توانایەكی هونەرمەندانە خۆی چەسپاندو دەوری ئەكلیزی بەپێی پێوست دی .

بەیان رەشید (ئەفجینا) بەوپەری سادەو ساكاری وەك فریشتەیەك لەكۆتایی ژیالیدا یان كۆترێكی باڵ شكاو كە چاورێی . راوكەر بكا بگاتە سەری‌و سەری ببرێ .

چووبوونە قاڵبی ئەفتینای ناسك‌و نازدارو تەواو سەرنجی بینەری راكێشابوو هونەرمەندانی تر بەتەواوی چووبوونە قاڵبی دورەكانیان بەهرەو توانای هونەری‌ی خۆیان سەلماند . بێگومان بەشدارانی كۆرسیش هەریەكەیان لەجێی خۆیەوە هەڵسابە

ێویستی سەرشانی خۆی لێرەیا هیوادارم ئەم پیاهەڵدانو ستایشە ەنێ بە هۆی کوژاندنەوەی بەهرەی هونەریان بەڵکو زیاتر هەوڵ ەن لەو ریێەوە بەردەوامبنو هەمیشە بەرەو پێشەوە برۆن چونکە لە خۆبایی بوون هۆیەکی سەرەکی‌یە بۆ بیرچوونەوەی هونەرمەندانو هونەری نواندیش پێویستی‌ی زۆری بە رۆشنبیری گشت لایەنی هەیەو رۆشنبیریش سنووری بۆنی‌یسە بۆیە نواندیش ترۆیکی نی‌یەو چەند هەوڵ بدەیت هێشتا کەمەو ە ر ریێی دوورت لەبەردایە .

هونەری شانۆ کارێکی مەزنە تەلیا ب یەك هونەرمەند ئەنجام نادرێ بەڵکو پێویستە هەموو بەشداران لەبابەتەکە تێبگەن و لەناو خۆشیاندا لەیەکتر تێبگەنو بەکۆششی هەموو لایەك بگەنە ةامانج . لەم بەرهەمەدا دەبینین ئازاد جەلالی هونەرمەند دیکۆری کێشاوە . لەراستیدا ئەم کارە زیاتر لە هونەرمەندی تەشکیلیو میعکاری‌یەوە نزیکە بەلاّم بەداخەوە دەلێم لە شانۆی کودیدا هونەرمەندانی تەشکیل ومیعماری ئەوەندە شارەزاییان لەشانۆدا نی‌یە کە بتوانن ئەو کارە بەتەواوی ئەنجام بدەن بۆیە هونەرمەنی ناچار دەبێ پەنا بەرێتە بەر هونەرمەندی شانۆ چونکە ء میان زیاتر شارەزایی لە رێبازەکانی شانۆدا ە یەو دەزانێ بەك شێوەیەك دیکۆر دەلەخشێنێ کە لەگەڵ کاتو شوێنو تەنانەت بابەتی شانۆگەرەیەکەشدا بگونجێ لەگەڵ دیکۆری پانی‌ر بەرزی‌و تەنانەت رەنگەکانیش پێویستە لە خزمەتی بەرهەمەکەدابێ .
لەك بەرە مەشدا **ئازاد جەلالی** هونەرمەند توانیویەتی دیکۆرێك بکێشێ کە لەگەڵ روو داوی شانۆگەری‌یەکەو هەڵسو کەوتی ئەکتەرەکانو تەشکیلاتی کۆرس‌دا ئاوادێکی هارمۆنی قەشەنگ بنەخشێنێ ئەنجامی کارەکە لە بینەر نزیکتر بخاتەوە وباڵ پشتێك بێت بۆ لایەنەکانی تری بەرهەمەکە .

دەبنین مۆسیقاو ئاواز لەبەرهەمەکەدا توانیبووبی هەستو سۆزی بینەران بخرۆشێنێو یاریدەی بەشەکانی تری شانۆگەریەکە بدات ، بەلاّم لەگەڵ ئەوەشدا (ئەنو ر قەرەداغی) هونەرمەند هەندێ لایەنی گرنگی لە شانۆی کلاسی‌ی کۆن راچاو نەکرد بوو بەتایبەتی ئەو ئاوازانەی بۆ کۆرس دانرابوون .

لە شانۆی گریکی کۆن‌دا سێجۆر سروود هەبووە کە کۆرس د چێتە ئۆرکحتراوە دەیلێنەوە پێی دەوتریت "بارۆ دۆس) دوەمیان کاتێ هەریەکەیان جێی خۆیان دەگرن ئەمیشیان پێی دەوترێت (ستاتسیمۆن) ئەوی سێیەمیان کاتێك دەبێ کە کارەساتەکە دەست پێیەکاو ئیقاعەکەش وەك سنگ کوتان وایە پێی دەوترێ (کۆمۆس) . لێرەدا من نامەوێ بڵێم ئەنوەر کەمتەرخەمی کردوە لە مۆسیقاو ئاوازی شانوگەری‌یەکەدا بەلاّم ئەوەندە هەیە کە دەبوو لە کاتێکدا کێشەکە بەهێز دەبێو دەگاتە ترۆپك ئیقاعی ئاوازەکەش بگۆڕرایەو لەگەڵ رووداوەکە شان بەشان برۆیشتایە هەروەها مۆسیقاش لە شانوی کلاسیدا پێویستە موبالەغە لەهێزو زەبری ئیقاعدا هەبێ وەك چۆن لەگەڵ هەڵسوکەوتدا هەیە ؛ ئەمە تەنیا لەبەر ئەوەیە کە بەرە مەکە زیاتر لەرێبازی کلاسی‌یەوە نزیك بکاتەوە و سیماو خێوەی ریبازەکە ئاشکرا ترێ چونکە وەکو لەسەرەتاوە وتمان ئەك شانۆگری‌یە بەرهەمیێکی ئەکادیمی‌یەو زیاتر بۆ قوتابیان پێشکەش دەکرێ بەو نیازەی لەو رێباذەی تێبگات . بۆیە مامەڵەی بەرهەمی تێپکی هونەری‌ی لەگەڵدا ناکرێ .

ئەمەش وا ناگەیەنێ کە (ئەنوەر قەرداغی) سەرکەوتوو نەبووبێ ،بەڵکو خۆی هیلاك کردوەو توهنیویە رووداوەکە لەبینەرەرە نزیك بخاتەوە تەنیا ئەوەندە هەیە حیمای شانۆی کلاسی‌ی کۆنی ون کردوە .

بەدیعە دارتاشی هونەرمەندیش جلوبەرگی کاراکتەرەکانی هەڵبژاردووەو توانیویە شان بەشانی لایەنەکانی تری بەرهەکەکە برواو ئاشکرای پەنای بردۆتە بەر زۆر وێنەی نەخشێنراوی ئەو سەردەمەو لاپەرەو دێری زۆر کتێبی تەی کردو تاگەیشتووەتە ئەنجام .

ئارایشتی ئەکتەرەکان لەلاي ن هونەرمەند حیکمەت هندی یەوە ئەنجام درابوو . وەك هەمووومان دەزانین حیکمەت شارەزایی‌یەکی تەواوی لەملایەنە هەیەو لەزۆر بەرهەمی تریشدا سەلماندوویەتی کە توانای تەواوی بەسەر ئارایشی شانۆدا دەشکێو بەتایبەتی کەڵکی لە تاقیکردنەوەکانی پێشووشی وەرگرتوە وخۆی وەك هونەرمەندێکی تەشکیلی نزیکە لەمەسەلەی دروست کردنی سێبەر و رووناکی و بەرزی نزمی‌و لەلەیەکی تریخەوە وەك ئەکتەرێك شارەزایی لە شانۆدا هەیە بۆیە توانیووی کاراکتەرەکان بەپێی پێویست ئارایشت بکات .

لە کۆتاییدا دەمەوێ تێبینی‌یەکی بچووك بدەم دەربارەی دوا بینراو کاتێ باسی پەرستگا دەکرێ . لای ئەحمەد سالار بە تەداعی دەگەڕایەوە پەرستگا و لەسەر زاری کاراکتەرەکان رووداوەکەی دووپات دەکردەوە ، ئەمەش لەگەڵ ریبازی کلاسیدا ناگونجێ چونکە وەك لەسەرەتاوە باسمان کرد یەکسانی جێگا (وحدة المکان) یەکێکە لە مەرجەکانی ئەو رێبازە .

ئیتر هەر ئەوەندە دەتوانم پیرۆزبایی‌یەکی گەرم لەبەشدارانی بەرهەمەکە بکەمو هیوای پاشە رۆژێکی پرشنگداریان بۆ بخوازم .